

Група за креативну економију, Београд

DOI 10.5937/kultura1860234M
УДК 005.961:005.914.3]:008(497.11)
316.7:33

оригинални научни рад

ЕКОНОМСКЕ СЛОБОДЕ И ПРЕДУЗЕТНИШТВО У КУЛТУРИ

Сажетак: Овај рад бави се анализом економских слобода и предузетништва у култури у Србији као једним од принципа демократије. У првом делу рада даје се појмовно одређење економских слобода и предузетништва у култури из угла односа културе и демократије, као и контекстуализација ових феномена на нивоу практичних политика. У другом делу анализирају се институционални оквири за развој предузетништва у култури у Србији кроз историјску перспективу. Оцењује се достигнути ниво њиховог развоја са циљем сагледавања постигнутог степена економских слобода у сфери културе. На крају рада дају се препоруке за унапређење културне политике у овој области на националном нивоу.

Кључне речи: економске слободe, предузетништво у култури, културна политика, Србија

Увод

Савремена демократска друштва почивају на начелима владавине права, политичкој толеранцији, поштовању људских права, социјалних и економских слобода, једнакости, грађанској и политичкој партиципацији, одговорности владе, борби против корупције... Класични економски мислиоци сматрају да су економске слободe предуслов за остваривање политичких слобода и да друштва у којима нема институционалних услова за остваривање ових права, не могу

рачунати на економски и социјални просперитет¹, нити могу достићи висок ниво развоја демократије. Економске слободе се појављују као тема расправа о развоју демократије у делу приспитувања улоге државе у обликовању економских структура, првенствено из перспективе стварања услова за слободу предузетништва. Полази се од претпоставке да претерано мешање државе у економски живот може да наруши природу економских активности и доведе до тржишних аномалија – економских неефикасности, ограничавања предузетничких и индивидуалних потенцијала појединаца и њихових економских слобода, али и до стварања монополских тржишних структура и нефункционалног социо-економског система.

Појмовно одређење економских слобода претежно се везује за феномене слободног тржишта, конкуренцију, права својине и поштовање слободе привређивања. Теоретичари економских слобода могу се поделити у две групе: оне који на економске слободе гледају као на позитивна права, и оне који их разматрају као „негативну слободу”. Тако на пример, Адам Смит (Adam Smith) економске слободе разматра као основне покретаче развоја, где слободна иницијатива појединаца да следи своје интересе и слободно тржиште подстичу развој.² Фридман (Fridman) један од важних економских мислилаца на ову тему, економске слободе дефинише као слободну одлуку појединца о располагању сопственим дохотком.³ Мисес (Mises) економске слободе објашњава као слободу од утицаја државе, која је повезана и са људским дигнитетом и моралом.⁴ Присталице друге групе теоретичара дефинишу економске слободе као одсуство државне принуде и контроле у остваривању економских активности и права појединаца и група.⁵ У иностраној литератури прави се разлика и између термина *freedom* и *liberty*, где први означава економске слободе у ужем смислу, третирајући их више као социолошки феномен, док други представља зајамчену слободу у институционално-правном смислу.⁶ Убрзани

1 Fridman, M. (1962) *Capitalism and freedom*, Chicago: The University of Chicago Press.

2 Smit, A. (1970) *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, Beograd: Kultura.

3 Friedman, M. and Friedman, R. (1980) *Free to Choose: A Personal Statement*, Harcourt.

4 Mises, L. V. (1960) *The Economic Foundations of Freedom, Essays on Liberty* Volume VII, New York: The Foundation for Economic Education, Irvington-on-Hudson.

5 Hayek, F. (1998) *Poredak slobode*, Novi Sad: Global book.

6 Baletić, Z. i Budak, J. (2007) Индекси економских слобода као мјерила институционалне конвергенције Хрватске према ЕУ, *Економски преглед*, 58 (12),

темпо технолошких промена и развој креативне привреде доводе до нових промишљања о економским слободама. Појављују се становиштва која заговарају преиспитивање њиховог класичног одређења. Предлаже се да ново разумевање економских слобода осим слободе предузетништва и привређивања, треба да обухвати и право на стимулисање креативности и иновација у економији.⁷

За разлику од радова који су се бавили феноменом економских слобода и њиховим значајем за напредак друштва⁸, евидентан је недостатак радова који проблематизују питања економских слобода и развој предузетништва у култури. У страној литератури појам предузетништво у култури појављује се први пут у анализи елитне културе у Бостону, где се овим термином описују иновације у организацији установа у култури.⁹ Менаџмент у култури овај термин објашњава као процес у коме предузетници комбинују различите ресурсе како би креирали нове економске и културне вредности.¹⁰ Поједини аутори, дефинишу културне предузетнике из перспективе теорије промена – као агенте који остварују приходе од иновативних и одрживих културних предузећа¹¹, уметнике или креативце који раде у културном сектору¹²,

str. 807.

- 7 Cohen, B. and Cooter, R. (2015) *The New Economic Freedom*, 23 Sup. Ct. Econ. Rev. 59, str. 75.
- 8 На пример видети радове: Haan, J. And Sturm, J. E. (2000) On the relationship between economic freedom and economic growth, *European Journal of Political Economy*, Vol. 16. Issue 2. 215-241; Heckelman, J. C. (2000) Economic freedom and economic growth: A short-run causal investigation, *Journal of Applied Economics*, 3(1), pp. 71-91; Farr, W. K., Lord, R. A. and Wofenbarger, J. L. (1998) Economic freedom, political freedom and economic well being: A causality analysis, *Cato Journal*, 18(2), pp. 247-262; Haan, J. and Siermann CL. J. (1998) Further evidence on the relationship between economic freedom and economic growth, *Public Choice* 95, pp. 363-380.
- 9 Dimaggio, P. (1982) Cultural entrepreneurship in nineteenth-century Boston: the creation of an organizational base for high culture in America, *Media, Culture & Society* 4 (1), pp. 33-50.
- 10 Видети: Hagoort, G., Thomassen, A. and Kooyman, R. (eds.) (2012) *Pioneering minds worldwide: On the entrepreneurial principles of the cultural and creative industries*, Eburon Uitgeverij BV; Hausmann, A. (2010) German artists between bohemian idealism and entrepreneurial dynamics: Reflections on cultural entrepreneurship and the need for start-up management, *International Journal of Arts Management* 12 (2), pp. 17-29.
- 11 Aageson, T. H. Cultural entrepreneurs: producing cultural value and wealth, in: *The Cultural Economy*, eds. Anheier, H. K., Isar, Y. R. and Paul, A. (2008), Los Angeles: SAGE, pp. 93-107.
- 12 Видети: Hagoort, G., Thomassen, A. and Kooyman, R. (eds.) (2012) *Pioneering minds worldwide: On the entrepreneurial principles of the cultural and creative industries*, Eburon Uitgeverij BV; Hausmann, A. (2010) German artists between bohemian idealism and entrepreneurial dynamics: Reflections on cultural entrepreneurship and the need for start-up management,
-

особе које се баве продукцијом културних садржаја и искоришћавањем пословних могућности.¹³ Постоје становишта која овом појму приступају и из перспективе заштите и унапређења културних израза, па се под културним предузетништвом подразумева скуп делатности и активности инспирисаних културним кодовима и разноликим културним изразима.¹⁴

Осим теоријског разматрања економских слобода и предузетништва у култури, евидентна су и истраживања која на ове феномене гледају из угла прагматичних захтева унапређења јавних политика. Два најпознатија извештаја о економским слободама су Индекс економских слобода (*Index of Economic Freedom*) које прати *Heritage Foundation*, и Индекс економских слобода у свету (*Index of Economic Freedom of the World*) које објављује *Fraser Institute*. Иако се оба индекса заснивају на већем броју композитних индикатора, она се могу сврстати у четири шире групе. Прву групу чине показатељи повезани са владавином права (права власништва, степен корупције), друга група састављена је од показатеља нивоа државног интервенционизма (фискална слобода и величина јавне потрошње), трећу групу чине показатељи регулаторне ефикасности (слобода пословања, слобода рада и монтерана слобода) и четвру групу показатељи тржишне отворености (слободна трговина, инвестирање, финансијска слобода).

Унапређење економских слобода представља важан стуб савремених културних политика. Без високог нивоа економских слобода, нема слободе стваралаштва. А резултати постигнутог нивоа економских слобода најбоље се огледају кроз степен развоја предузетништва у култури и материјални положај креативаца и уметника. Наиме, развој предузетништва у култури говори о демократичности културног система и његовој отворености за укључивање сва три сектора (приватни, јавни и цивилни) који у њему делују.

Иако заступљеност предузетништва у култури може варирати у односу на моделе културне политике, приментан је

International Journal of Arts Management, 12 (2), pp. 17-29; Ellmeier, A. (2003) Cultural entrepreneurialism: on the changing relationship between the arts, culture and employment, *International Journal of Cultural Policy* 9 (1), pp. 3-16.

13 Blaug, M. and Towse, R. *Cultural entrepreneurship*, in: *A handbook of cultural economics*, ed. Towse Edward, R. (2011), Elgar Publishing, pp. 153-157.

14 Mikić, H. Cultural entrepreneurship and rural development: case study of Pirot, Serbia, in: *Entrepreneurship in Culture and Creative Industries: perspectives from Companies and Regions*, eds. Innerhofer, Pechlaner, H., Borin, E. and Springer, E. (2018), pp. 245-263.

тренд да се његовом развоју све више придаје значај. Културни предузетник постаје све значајнији носилац културне продукције. Његове економске слободе утемељене су на интелектуалној својини, културном капиталу и предузетничком подухвату. У социо-културном систему предузетник у култури је важан актер партнерства јавног, приватног и не-владиног сектора и значајна карика која доприноси његовој функционалности. То најбоље илуструју подаци о структури културног сектора у развијеним земљама, нарочито оним које се могу сматрати промотерима савремених приступа културној политици. Тако на пример, у културној привреди Европске уније предузетници учествују са чак 49% (док је на нивоу других привредних грана њихов удео око 15%).¹⁵ Предузетничка класа чини око 60% укупне радне снаге сектора културе у Великој Британији, Немачкој и Холандији, земљама које се према индексу економских слобода налазе у самом врху. Због тога су присутне растуће тежње великог броја земаља ка стварању институционалних услова који су подстицајни за предузетништво у култури. Тиме се отварају могућности за иновације, а кроз партнерство са јавним и цивилним сектором и нове начине унапређења одрживог и инклузивног развоја.

Истраживања у страној литератури показала су да између економског прогреса и степена економских слобода постоји корелација, те да виши степен економских слобода обезбеђује и бржи и квалитетнији економски раст (и развој).¹⁶ Овезелације важе и у сфери културе – што су земље на вишем степену економских слобода, то се може очекивати бржи и квалитетнији развој предузетништва у култури, а тиме и остваривање културног благостања на вишем нивоу. *WIPO* је у свом извештају *IP Watch* на узорку од 30 земаља показао да креативни сектор у земљама које се налазе на вишем степену економских слобода, остварује веће стопе раста бруто домаћег производа у односу на оне које заостају у

15 Видети више: Микић, Н. (2017) *Kreativno preduzetništvo: teorija i praksa*, Beograd: Fondacija za kreativnu ekonomiju.

16 На пример видети радове: Haan, J. and Sturm, J. E. (2000) On the relationship between economic freedom and economic growth, *European Journal of Political Economy*, Vol. 16. Issue 2, pp. 215-241; Heckelman, J. C. (2000) Economic freedom and economic growth: A short-run causal investigation, *Journal of Applied Economics*, 3(1), pp. 71-91; Farr, W. K., Lord, R. A. and Wofenbarger, J. L. (1998) Economic freedom, political freedom and economic well being: A causality analysis, *Cato Journal*, 18(2), pp. 247-262. Haan, J. and Siermann, C.L. J. (1998) Further evidence on the relationship between economic freedom and economic growth, *Public Choice* 95 pp. 363-380.

остваривању економских слобода,¹⁷ чиме се стварају бољи предуслови за унапређење културног и економског развоја.

*Институционални оквири за развој
предузетништва у култури у Србији*

Стварање услова за развој предузетништва у култури начелно започиње доношењем првих системских норматива у овој области почетком `70-их година. Након уставних измена, омогућено је обављање уметничких и културних делатности кроз модел удруживања уметника у радне заједнице и самостални лични рад са/без средстава у својини грађана. Законом о удруженом раду¹⁸ уводе се два облика организације друштвено – привредних активности: организацију удруженог рада и радне заједнице. Први облик одговара делатностима које се баве материјалном производњом у култури, а други облик одговара удруживању рада и средстава у сфери друштвених делатности (непроизводне делатности). Чланови радних заједница били су без права располагања над оствареним дохотком изнад личног дохотка исплаћеног по начелу „расподела према раду“¹⁹. Највећим делом овакви облици предузетништва спорадично су заживели у сфери кинематографије, нешто мање и издаваштва. Разлози томе су колективна природа и комплексност ових видова културне продукције у којима се захтева удруживање рада и средстава. Ипак непризнавање приватне својине у систему својинских односа кочио је суштински развој приватног предузетништва. У области културе, изостанак приватних иницијатива додатно је био условљен и чињеницом да је она имала статус делатности од посебног друштвеног интереса и да је омогућавала задовољавање заједничких друштвених потреба, те је као таква била под државним надзором и контролом. С краја `70-их појављује се и специфична категорија предузетника у култури – самостални уметник. Овај статус може стећи лице које испуни одређене уметничке и професионалне критеријуме и које самостално обавља културну делатности у виду занимања. Главне његове карактеристике су хонорарно обављање послова и минимална заштита

17 WIPO. 2012. *WIPO studies on the economic contribution of the copyright industries*, Geneva: WIPO.

18 *Службени гласник СФРЈ* бр. 53/1976.

19 Самоуправним општим актом и друштвеним договорима утврђивани су критеријуми доприноса радних заједница у погледу расподеле оствареног дохотка. Критеријуми су обухватили допринос за задовољавање заједничких и општих потреба радника, потом за унапређење и проширење материјалне основе радне организацији и исплату личних дохода. Видети више: Вајес, М. et al. 1981, *Jugoslavija 1941–1981*, Beograd: Eksport Pres.

социјалних права коју гарантује држава (односно плаћање доприноса за социјално и здравствено осигурање за најугроженије уметнике и културне раднике). Традиционално, самостални уметник у основи је носилац непроизводног рада у култури. Наиме, сматра се да уметник који улази у тржишну размену, а ради за себе, не ствара вишак вредности за неког капиталисту, већ новчану противвредност свог рада. По тој основи његов рад није производан, јер не доприноси стварању вишка вредности и увећању капитала. Иако су се економски обрасци понашања мењали, ставови о непроизводности (некада поистовећивани и са непрофитабилношћу) рада у култури, дуго су се одржали. Није редак случај, да се и данас избегава употреба речи „предузетник” у култури за описивање било каквог предузетничког подухвата у културно-уметничкој сфери, као и да се често овај термин оспорава аргументима нетржишности и непрофитабилности културно-уметничког стваралаштва, али и личним осећајима актера у култури који себе не доживљавају као део тржишта у култури и његових структура.²⁰

Стагнација социјалистичке привреде средином `80-их година била је узрок привредним реформама и трагању за новим регулаторним решењима. Оне су условиле доношење Закона о личном раду²¹ и Закона о предузећима²². Првим законом регулисано је приватно предузетништво као вид самосталног обављања економских активности ради стицања добити. Њиме подлежу уметнички, стари и ретки занати, као и друге културне делатности које се обављају у виду самосталне делатности физичка лица. Законом о предузећима са друге стране укида се концепт организације удруженог рада и успоставља једнакост државне, друштвене, задружне и приватне својине кроз институт предузећа. Оснивање предузећа у култури ограничено је само на она која не обављају делатност од општег интереса (нпр. кинематографија, издаваштво...). Период карактерише тежња ка дерегулацији привредног живота, афирмација економских слобода и слободе привређивања и предузетништва. Трансформацију ка тржишној привреди убрзаће закони о промету друштвеног капитала, поступцима његовог претварања у друге облике својине, као и својинска трансформација. Ђукић период 1981–1992. назива периодом либералне културне политике (стратегија приватизације). У том периоду

20 Видети више: Mikić, H. (2018a.) Art Market in Western Balkan, *Tafter Journal* No. 101. <https://www.tafterjournal.it/2018/07/15/art-market-in-western-balkan-2/> (приступљено 15. 07. 2018).

21 *Службени гласник СРС* бр. 54/89.

22 *Службени гласник СФРЈ* бр. 77/88.

формира се мноштво радних заједница уметника, као претече и приватном (предузетничком) духу и духу цивилног сектора.²³

Савремени период развоја преузелништва у култури наступа доношењем Устава из 1990.²⁴ и увођењем приватне својине као легитимног облика својинских права. Концепт економског уређења заснован на равноправности приватне и других облика својине разрађује се уставним решењима из 2006. године.²⁵ У одељку који се тиче економско уређења и јавних финансија наводи се да економско уређење код нас почива на тржишној привреди, отвореном и слободном тржишту, слободи предузетништва, самосталности привредних субјеката и равноправности приватне и других облика својине. Тиме се уклањају препреке за успостављање партнерства приватног и јавног сектора, с обзиром да сви облици својине постају равноправни. Република Србија гарантује стваралаштву слободу, а ауторима уметничких дела јемчи морална и материјална права. Овакве одредбе подстакле су појаву првих приватних иницијатива и предузетника у култури. Оснивају се издавачке куће, књижаре, галерије и филмске компаније, долази и до појаве првих радио и телевизијских кућа у приватном власништву. Изменама закона о делатностима од општег интереса, култура бива ослобођена административних ограничења чиме се стварају услови за узлет културног предузетништва. Процес транзиције ка тржишној привреди, приватизација друштвених предузећа у култури, доводи до нових власничких трансформација, што ојачава развој приватног сектора у култури.

Нови процес стварања предуслова за остваривање економских слобода у сфери културе одвија се доношењем Закона о култури (2009). Овај закон интегрише унапређење економских слобода кроз три општа интереса у култури – регулисање и подстицање тржишта уметничких дела, подстицање развоја креативних индустрија, и стварање услова за развој самосталног културног и уметничког стваралаштва, међутим изостаје њихова делотворност у пракси. На нивоу стручно-саветодавних тела, економске слободе су нормативно предмет интересовања Националног савета за културу – у погледу давања предлога за унапређење културних делатности, анализе стање у култури и давања сугестија у

23 Ђукић, В. (2010) *Држава и култура*, Београд: Факултет драмских уметности, стр. 190.

24 Устав Републике Србије, *Службени гласник РС* бр. 1/1990.

25 Устав Републике Србије, *Службени гласник РС* бр. 98/2006.

креирању културне политике.²⁶ Из извештаја и саопштења које је ово тело објавило у периоду 2011–2016. види се да у њему доминира само једна перспектива економских слобода – услови за развој самосталног културног и уметничког стваралаштва. У више наврата овај савет покушавао је саопштењима поводом нарушавања права самосталних уметника услед неизмирених обавеза државе по основу социјалног и здравственог осигурања да скрене пажњу јавности на овај проблем,²⁷ али уз изостанак конкретних решења у оквиру практичних политика. Развој предузетништва у култури углавном излази из оквира надлежности традиционалне културне политике и Савета за културу, који је у свом раду оријентисан на непрофитне културне делатности. Тако се дешава да је због своје профитне усмерености приватни сектор у култури упркос свом доприносу културном развоју друштва, изван фокуса државних органа управе подједнако, као и јавних установа културе.²⁸

На нивоу извршне власти, предузетништво у култури надлежност је више министарстава. Министарства привреде задужено је за креирање мера економске политике за развој занатства, малих и средњих предузећа и предузетништва, док је Министарство просвете, науке и технолошког развоја надлежно за креирање иновационе политике и унапређење иновационог система, подстицања технопредузетништва, трансфера знања...заштиту и промет права интелектуалне својине.²⁹ Министарства културе и информисања требало би да се бави овом темом из перспективе остваривања општих интереса у култури које предвиђа Закон о култури (за чију примену је надлежно), али се из извештаја о раду овог Министарства не може закључити да се предузетништвом у култури оно и практично бави.³⁰

Постојећи систем показује да је унапређење економских слобода у култури на нивоу извршне власти замишљено

26 Видети: Закон о култури „Службени гласник РС”, бр. 72/2009, 13/2016 и 30/2016 – испр.

27 Видети више: Саопштење Националног савета за културу поводом угрожавања грађанских права самосталних уметника, 15. Децембар 2016. <http://www.nsk.gov.rs/aktuelno.php>, приступљено 01. 06. 2018.

28 Ђукић, В. (2010) *Држава и култура*, Београд: Факултет драмских уметности, стр. 251.

29 Видети: Закон о министарствима „Службени гласник РС”, бр. 44/2014, 14/2015, 54/2015, 96/2015 – др. Закон и 62/2017).

30 Видети: Информатор о раду Министарства културе и информисања 2016, Информатор о раду министарства културе и информисања 2017, Информатор о раду Министарства културе и информисања 2018. <http://www.kultura.gov.rs/lat/dokumenti/informator-o-radu> (приступљено 15. 07. 2018)

кроз модел међуресорне сарадње. Ипак, она већ дужи низ година се не успоставља, ни у експлицитном, нити у имплицитном облику. О томе најбоље говоре акциони планови поменутих министарстава – привреде, културе и науке систематизовани у програмима рада Владе.³¹ Из њих се читавају дубоко укоренење секторске политике развоја предузетништва, науке и културе. Овакав стратешки оквир уклапа се са генералном развојном парадигмом која се пропагира. А то је да у трци за остваривањем што бржег економског раста, напредак на том пољу долази искључиво од привлачења страних директних инвестиција, док се на културу гледа као на друштвену надоградњу и инструмент изградње националног идентитета. То за последицу има да су напори извршне власти много више усмерени на стварање привредног амбијента које може привући стране инвестиције, него ли на развоју домаћег предузетништва (посебно оног које се темељи на разноликим културним изразима). У таквој развојној филозофији предузетништво се посматра као „другоразредна“ област, која се наслања на прилике „прворазредне“ привреде коју креирају велика домаћа и страна предузећа.³² У области културе мерама економске политике подржавају се углавном крупни инвестициони пројекти, као што су они за производњу аудио-визуелних дела, које претежно реализују стране продукције, или велики комерцијални фестивали, попут *Exit*-а. На пример, у оквиру програма аудиовизуелних подстицаја који спроводи Министарство привреде од 2015. администрира Филмски центар, ове године предвиђен је буџет од 800 милиона динара, док је буџет за подршку савременом стваралаштву и независним културним продукцијама 603 милиона динара, што довољно говори о тренутном значају који држава полаже на концентрацију крупног капитала у сфери културе.

Стање предузетништва у култури у Србији и препоруке за унапређење културне политике

У Србији је у 2016. било око 9.771 културних предузетника (око 3500 уметника и културних радника који самостално обављају делатност у култури и 6271 регистрованих самосталних предузетника у култури). Од 2010. године број предузетника се повећава по просечној стопи раста од око

31 Видети: План рада Владе за 2016. http://www.gs.gov.rs/doc/plan_rada_vlade2016.pdf План рада Владе 2017. http://www.gs.gov.rs/doc/plan_rada_vlade_2017.pdf План рада Владе 2018. http://www.gs.gov.rs/doc/plan_rada_vlade_2018.pd (приступ, 01. 06. 2018).

32 Видети детаљније: Ceves (2014) *Preduzetništvo u Srbiji: nužda ili prilika?*, Beograd: Ceves, str. 7.

9,2% годишње и бележи просечну годишњу стопу раста запослености од 11,3%. Код самосталних уметника евидентиран је пораст њиховог броја од доношења Закона о култури (2009), али није квантификован.³³ Секторска концентрација предузетништва изражена је у области кинематографије, медијској делатности и дизајну.

Године	Број предузетника	Број запослених	Удео у укупном броју предузетника (%)	Удео предузетника у укупном броју запослених у култури (%)
2010.	4050	4275	2,06	14,85
2011.	4150	4350	2,15	15,20
2012.	4200	4480	2,30	16,01
2013.	4250	4580	2,56	16,50
2014.	4770	5157	2,67	17,72
2015.	5389	5586	2,63	17,76
2016.	6271	6599	2,71	20,87

Табела 1 Изабрани економски показатељи развоја предузетништва у култури 2010–2016.³⁴; Извор: обрачун аутора на основу података Привредне коморе Србије и АПР 2010–2016.

Карактеристика предузетничког сектора у култури је пројектни модел организовања, флексибилни облици рада и различита развијеност ланаца вредности унутар разнородних делатности. Тако, на пример, флексибилни облици запошљавања у култури имају удео око 14%, у односу на просек привреде од 11%; међу предузетницима у култури углавном се појављују млади људи старосне групе 25-44 година и они чине доминантан контингент радне снаге у овој области; половина радне снаге је са високим образовањем, док је занемарљиво учешће неквалификоване и нискоквалификоване радне снаге.³⁵

33 Димитријевић, М. (23. 12. 2012) Пораст броја самосталних уметника, Политика 23. 12. 2012. <http://www.politika.rs/sr/clanak/244010/Porast-broja-samostalnih-umetnika>, приступљено 10. 06. 2018.

34 Предузетници у култури обухватају регистроване предузетнике у следећим областима: културно наслеђе, извођачке делатности, уметничко стваралаштво, издаваштво, штампа и медији, кинематографија, музичко стваралаштво и продукција, дизајн, архитектура. Видети више о класификацији: Mikić, Н. Cultural entrepreneurship and rural development: case study of Pirot, Serbia, in: *Entrepreneurship in Culture and Creative Industries: perspectives from Companies and Regions*, eds. Innerhofer, E., Pechlaner, H. and Borin, E. (2018), Springer, pp. 245-263.

35 Видети више: Mikić, Н. (2016) *Економске претпоставке и могући развојни ефекти креативног сектора националне привреде*, Београд: Економски факултет (докtorsка дисертација).

Поједине области културног предузетништва нису развијене, нарочито у домену културно-уметничких активности. Неформална запосленост је на ниском нивоу у делатностима које имају дужу традицију предузетничких подухвата попут издаваштва, кинематографије, медија... за разлику од оних области које су постале предмет предузетничких иницијатива у скорје време (нпр. уметничке активности) где је стопа неформалне запослености трећа по висини у националној економији и износи 18% просечно годишње.³⁶ Ови резултати нису изненађујући, јер су пилот студије предузетништва у култури у Пироту и Кикинди показале да се предузетничке иницијативе рађају у неформалној сфери, претежно као хоби или допунско занимање. Због неизвесности која влада на тржишту културних производа и услуга у вези са њиховим пласманом, као и високих трошкова за започињање предузетничких подухвата, већина актера предузетништвом се бави као хобијем, потом се удружују у задруге или удружења, а тек након постизања одређене стабилности и одрживости пословања одлучује за индивидуално предузетништво.³⁷

Значајне су и разлике између предузетништва у култури које се одвија у урбаним и руралним срединама. У урбаним срединама, предузетништво у култури је део већих послова у културном туризму, кинематографији, медијима, и другим сродним делатностима. У руралним срединама предузетништвом у култури примарно се баве жене, и оно је део процеса њиховог економског оснаживања и социјалне интеграције. Веома често оно је повезано са локалним културним наслеђем и интегрисано у послове руралног туризма.³⁸ Повезаност предузетника у култури са идентитетским обележјима средина у којима живе и раде је врло изражена. Уобичајено, на локалном нивоу предузетници у култури инспирисани су главним симболичким и идентитетским обележјима својих

36 Видети више: Mikić, H. (2016) *Ekonomске pretpostavke i mogući razvojni efekti kreativnog sektora nacionalne privrede*, Beograd: Ekonomski fakultet (doktorska disertacija), str. 148-159.

37 Детаљније видети истраживања: Mikić, H. (2018) нав. дело, стр. 245-263; Mikić, H. and Radonjić-Zivkov, E. Wider socio-economic benefits of cultural heritage: case study of *Suvača* in Kikinda, in: *Power of Heritage: Socio-Economic Examples from Central Europe*, eds. Sanetra-Syelig, J. and Jagodynska, K. (2017a.), Krakow: International Cultural Center.

38 На пример, истраживање у Пироту показало је да домаћинства која се баве руралним туризмом, као допунском делатношћу баве се неким видом културног предузетништва. Видети више: Mikić, H. (2015) *Agenda razvoja kulturnih i kreativnih industrija*, Beograd: Grupa za kreativnu ekonomiju. https://issuu.com/kreativnaekonomija/docs/kreativne_industrije_pivot, приступљено 10. 07. 2018.

општина и градова, било у виду боја, материјала, стилизованих предмета или тема из локалне историје и сл.

Насупрот доприносу које предузетништво у култури даје културном развоју, предузетници у култури углавном су на маргинама јавних политика, најчешће услед чињенице да се о њиховом значају просуђује на основу њихове величине. На пољу културе, то ствара климу да је предузетништво у култури другоразредно, допунска категорија јавном сектору у култури, у односу на прворазредне носиоце културног развоја – јавне установе. Међутим, у неким срединама предузетници у култури (као и цивилни сектор) су главни носиоци културног живота и њен највиталнији део.

Финансирање предузетника у култури највећим делом је ослоњено на два извора: тржиште и неформалне инвеститоре (позјамце пријатеља и рођака). Пилот студије о предузетништву у култури у Пироту и Кикинди показале су да тржишни приходи чине у просеку 75-85% остварених прихода предузетника у току године.³⁹ Због тога је развој тржишта у култури од пресудног значаја за њихов опстанак. Негативне пословне околности као што су положај на тржишту, мала тражња за неким услугама и производима, високи порези и доприноси, недостатак финансија, нетранспарентни услови додељивања јавних средстава и слично у највећем броју случајева су разлог престанка бављења предузетничким подухватом. У каснијим фазама животног циклуса предузетништва у култури, појављују се проблеми у вези са зрелом производом/услугом, висок финансијски ризик који прати иновације и низак степен екстернализације пословања.

Неповољне пословне околности којима су изложени предузетници у култури често су резултати њиховог недефинисаног статуса који „лебди” између надлежности привреде и културе, описаним на почетку овог рада. Тако се дешава да су економске слободе у култури правно нормиране, али у пракси тешко оствариве.

Да би се економске слободе унапредиле и постигао виши ниво демократичности културног система, требало би са декларативног нивоа зајамчених економских права предузетника у култури и самосталних уметника много више деловати на пољу практичних политика. Дуална природа

39 Подаци се односе на просечне годишње уделе различитих извора прихода културних предузетника у Пироту и Кикинди. Истраживањем је било обухваћено 198 предузетника у Пироту и 127 предузетника у Кикинди (градска и сеоска подручја). Истраживање је спроведено у периоду 2015–2017. година путем анкете.

предузетништва у култури, као носиоца културних вредности и разноликости културних израза, али и економских активности, захтева пажљиво осмишљене инструменте међуресорне сарадње које би требало да иницира Министарство културе. Ови инструменти се морају креирати у више различитих, али међусобно повезаних праваца деловања.

У домену *владавине права* неопходно је успоставити регулаторно окружење за развој предузетништва у култури уважавајући његову дуалну природу (културну и економску) и специфичности у погледу заштите и унапређења разноликости културних израза. Важно је истаћи да Закон о култури не прате секторски закони у специфичним културним областима, а за неке области (нпр. културно наслеђе) законодавство је старо више од 20 година, са превазиђеним решењима и механизмима рада. Подзаконски акти из других области (туризам, рурални развој, привреда, предузетништво, социјална питања и сл.) морају бити културно сензибилни, и диференцирани према културним делатностима, али и карактеру средина у којима предузетници делују (рурална – урбана подручја).

Повећање регулаторне ефикасности подразумевало би уклањање административних и економских баријера за предузетнике у култури, као и стварање финансијских и нефинансијских програма за покретање предузетничких иницијатива у култури, али и реформу институционалних механизма за њихову имплементацију. Досадашња пракса показала је да је рад Министарства културе и информисања на развоју предузетништва у култури неадекватан, те би требало ревидирати његову улогу и надлежности у овој области на нивоу система извршне власти. Промислања о неопходним променама могла би бити усмерена и у правцу формирања Агенције за развој предузетништва у култури и креативним индустријама која би на принципима јавног, цивилног и приватног партнерства била централно тело за планирање и спровођење политике развоја културног предузетништва и координацију са другим државним органима.

Унапређење тржишне отворености и одмерени државни интервенционизам представљају најважније области за унапређење економских слобода и развој предузетништва у култури. У савременим јавним политикама одрживо финансирање културе и стимулативна пореска политика кључни су инструменти у развоју предузетништва у култури. Репорме у овој области потребно је да се темеље на следећим принципима: транспарентности механизма финансирања културе, његовој правичности и одрживости модела финансирања културе. Посебну пажњу треба посветити креирању

пореског окружења које је стимулативно за развој културног предузетништва, као и смањењу неизвесности и нетрапарентности које производи садашњи систем опорезивања предузетника у култури. Пореске олакшице за предузетнике у руралним подручјима, приватно јавна партнерства и порески подстицаји за младе предузетнике на почетку каријере требало би да буду такође саставни део пакета мера за унапређење тржишне отворености и унапређење слободе предузетништва.

Закључак

Економске слободе у култури оличене кроз динамику и обим предузетничких иницијатива један су од важних принципа демократизације културног простора и његове отворености за укључивање актера из приватног, јавног и цивилног сектора. Остваривање економских слобода и побољшање материјалног положаја уметника и креативаца, предуслови су унапређења разноликости културних израза и одрживог културног развоја. Ипак, често су економске слободе у култури декларативног карактера и тешко оствариве у пракси. Наиме, изостанак међусекторске сарадње, ствара климу у којој је предузетништво у култури другоразредно, виђено као допунска категорија јавном сектору, насупротив томе што су у неким срединама предузетничко и цивилно деловање у култури главни носиоци културног живота. Да би се економске слободе унапредиле и креирали погодни услови за развој предузетништва у култури, неопходно је код нас спроводити континуирана побољшања на пољу културне политике. Она треба да обухвате: *унапређење владавине права* кроз креирање регулаторног окружења које је наклоњено и стимулативно за развој предузетништва у култури, *повећање регулаторне ефикасности* кроз уклањање административних и финансијских баријера за развој предузетништва, *унапређење тржишне отворености и одмерени државни интервенционизам* кроз старање стимулативног и одрживог финансијског и пореског оквира за развој предузетништва у култури, нарочито у руралним подручјима.

ЛИТЕРАТУРА:

Aageson, T. H. Cultural entrepreneurs: producing cultural value and wealth, in: *The Cultural Economy*, eds. Anheier, H. K., Isar, Y. R. and Paul, A. (2008), Los Angeles: SAGE, pp. 93-107.

Vajec, M. et al. (1981) *Jugoslavija 1941–1981*, Beograd: Eksport Pres.

Baletić, Z. i Budak, J. (2007) Indeksi ekonomskih sloboda kao mjerila institucionalne konvergencije Hrvatske prema EU, *Ekonomski pregled*, 58 (12), str. 804-825.

Blaug, M. and Towse, R. Cultural entrepreneurship, in: *A handbook of cultural economics*, ed. Towse, R. (2011), Edward Elgar Publishing, pp. 153-157.

Ceves (2014) *Preduzetništvo u Srbiji: nužda ili prilika?*, Beograd: Ceves.

Cohen, B. and Cooter, R. (2015) The New Economic Freedom, *23 Sup. Ct. Econ. Rev.* 59.

Dimaggio, P. (1982) Cultural entrepreneurship in nineteenth-century Boston: the creation of an organizational base for high culture in America, *Media, Culture & Society* 4 (1), pp. 33-50.

Димитријевић, М. (2012) Пораст броја самосталних уметника, *Политика* 23. 12. 2012. <http://www.politika.rs/sr/clanak/244010/Porast-broja-samostalnih-umetnika>, приступљено 10. 06. 2018.

Ellmeier, A. (2003) Cultural entrepreneurialism: on the changing relationship between the arts, culture and employment, *International Journal of Cultural Policy* 9 (1), pp. 3-16.

Farr, W. K., Lord R. A. and Wofenbarger, J. L. (1998) Economic freedom, political freedom and economic well being: A causality analysis, *Cato Journal*, 18(2), pp. 247-262.

Fridman, M. (1962) *Capitalisam and freedom*, Chicago: The University of Chiago Press.

Friedman, M. and Friedman, R. (1980) *Free to Choose: A Personal Statement*, Harcourt.

Haan, J. and Siermann, CL. J. (1998) Further evidence on the relationship between economic freedom and economic growth, *Public Choice* 95, pp. 363-380.

Haan, J. and Sturm, J. E. (2000) On the relationship between economic freedom and economic growth, *European Journal of Political Economy*, Vol. 16. Issue 2, pp. 215-241.

Hagoort, G., Thomassen, A. and Kooyman, R. (eds.) (2012) *Pioneering minds worldwide: On the entrepreneurial principles of the cultural and creative industries*, Eburon Uitgeverij BV.

Hausmann, A. (2010) German artists between bohemian idealism and entrepreneurial dynamics: Reflections on cultural entrepreneurship and the need for start-up management, *International Journal of Arts Management*, 12 (2), pp. 17-29.

Hayek F. (1998) *Poredak slobode*, Novi Sad: Global book.

Heckelman, J. C. (2000) Economic freedom and economic growth: A short-run causal investigation, *Journal of Applied Economics*, 3(1), pp. 71-91.

Mikić, H. (2015) *Agenda razvoja kulturnih i kreativnih industrija*, Beograd: Grupa za kreativnu ekonomiju https://issuu.com/kreativnaekonomija/docs/kreativne_industrije_pirot

Mikić, H. (2016) *Ekonomске претпоставке и могући развојни ефекти креативног сектора националне привреде*, Beograd: Ekonomski fakultet (doktorska disertacija).

Mikić, H. (2017) *Kreativno preduzetništvo: teorija i praksa*, Beograd: Fondacija za kreativnu ekonomiju.

Mikić, H. and Radonjić-Živkov, E. Wider socio-economic benefits of cultural heritage: case study of *Suvača* in Kikinda, in: *Power of Heritage: Socio-Economic Examples from Central Europe*, eds. Sannetra-Syeliga, J. and Jagodynska, K. (2017a.), Krakow: International Cultural Center.

Mikić, H. Cultural entrepreneurship and rural development: case study of Pirot, Serbia, in: *Entrepreneurship in Culture and Creative Industries: perspectives from Companies and Regions*, eds., Innerhofer, E., Pechlaner, H. and Borin, E. (2018), Springer, pp. 245-263.

Mikić, H. (2018a.) Art Market in Western Balkan, *Tafter Journal* No. 101. <https://www.tafterjournal.it/2018/07/15/art-market-in-western-balkan-2/> (приступљено 15. 07. 2018).

Mises, L. V. (1960) *The Economic Foundations of Freedom, Essays on Liberty* Volume VII, New York: The Foundation for Economic Education, Irvington-on-Hudson.

Smit, A. (1970) *Istraživanje prirode i uzroka bogadstva naroda*, Beograd: Kultura.

Wipo (2012) *Wipo studies on the economic contribution of the copyright industries*, Geneva: Wipo.

Ђукић, В. (2010) *Држава и култура*, Београд: Факултет драмских уметности.

Закон о култури „Службени гласник РС”, бр. 72/2009, 13/2016 и 30/2016 – испр.

Закон о личном раду, *Службени гласник СРС* бр. 54/89.

Закон о министарствима „Службени гласник РС”, бр. 44/2014, 14/2015, 54/2015, 96/2015 – др. Закон и 62/2017.

Закон о министарствима „Службени гласник РС”, бр. 44/2014, 14/2015, 54/2015, 96/2015 – др. Закон и 62/2017.

Закон о предузећима, *Службени гласник СФРЈ* бр. 77/88.

Закон о удруженом раду, *Службени гласник СФРЈ* бр. 53/1976.

Информатор о раду Министарства културе и информисања 2016 <http://www.kultura.gov.rs/lat/dokumenti/informator-o-radu> (приступљено 15. 07. 2018)

Информатор о раду министарства културе и информисања 2017
<http://www.kultura.gov.rs/lat/dokumenti/informator-o-radu> (приступљено 15. 07. 2018)

Информатор о раду Министарство културе и информисања 2018.
<http://www.kultura.gov.rs/lat/dokumenti/informator-o-radu> (приступљено 15. 07. 2018)

План рада Владе 2017. http://www.gs.gov.rs/doc/plan_rada_vlade_2017.pdf (приступ, 01. 06. 2018).

План рада Владе 2018. http://www.gs.gov.rs/doc/plan_rada_vlade_2018.pd (приступ, 01. 06. 2018).

План рада Владе за 2016. http://www.gs.gov.rs/doc/plan_rada_vlade_2016.pdf (приступ, 01. 06. 2018).

Саопштење Националног савета за културу поводом угрожавања грађанских права самосталних уметника, 15. децембар 2016.
<http://www.nsk.gov.rs/aktuelno.php> (приступљено 01. 06. 2018).

Устав Републике Србије, *Службени гласник РС* бр. 1/1990.

Устав Републике Србије, *Службени гласник РС* бр. 98/2006.

Hristina Mikić

Creative Economy Group, Belgrade

ECONOMIC FREEDOM AND ENTREPRENEURSHIP IN CULTURE

Abstract

The paper deals with analysis of economic freedom and cultural entrepreneurship in Serbia, as one of the principles of democracy. In the first part, terminology of economic freedom and entrepreneurship in culture is explained from the perspective of culture in relation to democracy. The paper also gives contextualization of those phenomena at the level of public policies. In the second part of the paper, historical analysis of institutional framework for development of cultural entrepreneurship is presented. Also, the achieved level of economic freedom in the field of culture is assessed. At the end of the paper, cultural policy recommendations at the national level are identified.

Key words: *economic freedom, cultural entrepreneurship, cultural policy, Serbia*